

ДО ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОСЛІВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЗНАЧЕНЬ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Я.М.Чаварга

Ужгородський національний університет, Україна

Звернення до вивчення прикметників пов'язане з тим, що саме у прикметниках найбільш очевидною є здатність людини до абстрагування й аналізу. В результаті пізнавальної діяльності, а саме, завдяки абстрагуючій та аналізуючій мислительній діяльності людини ознака, властивість, якість, будь-які атрибути, що становлять сутність предмета, явища, речі в найширшому значенні цього слова, мисляться окремо від неї. При цьому відбувається найменування тих чи інших властивостей, ознак, якостей, притаманних речам у реальній дійсності. У зв'язку з інтенсивною розробкою проблеми мовної номінації, моделювання мовленнєвої діяльності людини зростає інтерес до дослідження полісемії як такої і, зокрема, у прикметниках. Основоположною для розуміння сутності полісемії є проблема внутрішньослівної взаємодії значень, завдяки якій зберігається тотожність слова.

Прикметники неодноразово були об'єктом дослідження багатьох лінгвістів. У працях Л.В.Щерби, В.В.Виноградова, О.І.Смирницького, О.С.Кубрякової, О.М.Шрамма, Ж.П.Соколовської та ін. вивчалися шляхи становлення й розвитку категорії ад'єктивних слів, її семантичної диференціації. У дослідженнях Н.Д.Арутюнової, Є.М.Вольф, Ю.С.Степанова, А.А.Уфимцевої, З.А.Харитончик та інших лінгвістів подано характеристику прикметників у порівнянні з іншими частинами мови як у плані природи їх лексичних значень, так і з точки зору їх системної організації та функціональних властивостей.

Мета нашого дослідження – проаналізувати внутрішньослівні зв'язки значень багатозначних прикметників різних семантичних категорій у сучасній англійській мові і виявити найхарактерніші топологічні типи полісемії.

У роботі «Степень полисемичности английских имен прилагательных и их семантический статус» [Полюжин, Чаварга 2002] нами було визначено індекс полісемічності прикметників англійської мови різних семантичних категорій (вибірка проводилась із словника [Webster's New World College Dictionary 1995]). Дослідження показали, що найнижчий індекс полісемічності – у прикметниках, що позначають емоції, напр. **sorry** – 2 значення, **upset** – 2, **lucky** – 3, середня кількість значень у цій семантичній групі – 3,1. Найвищий ступінь полісемічності – у прикметниках, що позначають дотикові відчуття, напр. **heavy** – 20 значень, **soft** – 21, **hard** – 22, середня кількість значень у цій групі прикметників – 12,71.

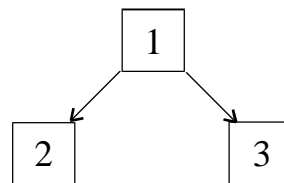
Постає питання: чи існує залежність структурного типу полісемії прикметника від його приналежності до тієї чи іншої семантичної категорії?

Як відомо, існують три структурні типи полісемії. **Радіальна** полісемія має місце тоді, коли всі похідні значення походять від одного (основного, прямого) значення; при **ланцюжковій** полісемії кожне наступне значення у слові розвивається з попереднього, найближчого до нього значення; радіально-ланцюжковий тип полісемії поєднує два названих типи одночасно [Апресян 1974:182; Кочерган 1999:126–127].

Розгляд структурних типів внутрішньолексемних зв'язків розпочнемо з прикметників, які належать до семантичної категорії “Емоції”, що має найнижчий індекс полісемічності. Структура двозначних слів типу **sorry**, **upset** найпростіша, інтерес представляють лише слова, що мають 3 значення і більше. Серед тризначних прикметників найбільш поширені структури, в яких усі похідні значення пов'язані з вихідним ЛСВ, тобто структури з радіальним типом дериваційних зв'язків. Наприклад, прикметник **lucky** має 3 значення:

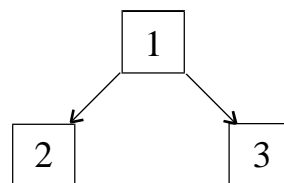
- (1) having good luck; fortunate;
- (2) happening or resulting fortunately (*a lucky change*);
- (3) believed to bring good luck (*a lucky coin*).

Семантична структура цієї лексеми матиме таку схему:

Для порівняння розглянемо структурний тип полісемії тризначних прикметників категорії “Дотикові відчуття”. Наприклад, схема, що відображає характер внутрішньослівних зв'язків прикметника **moist**, має такий вигляд:

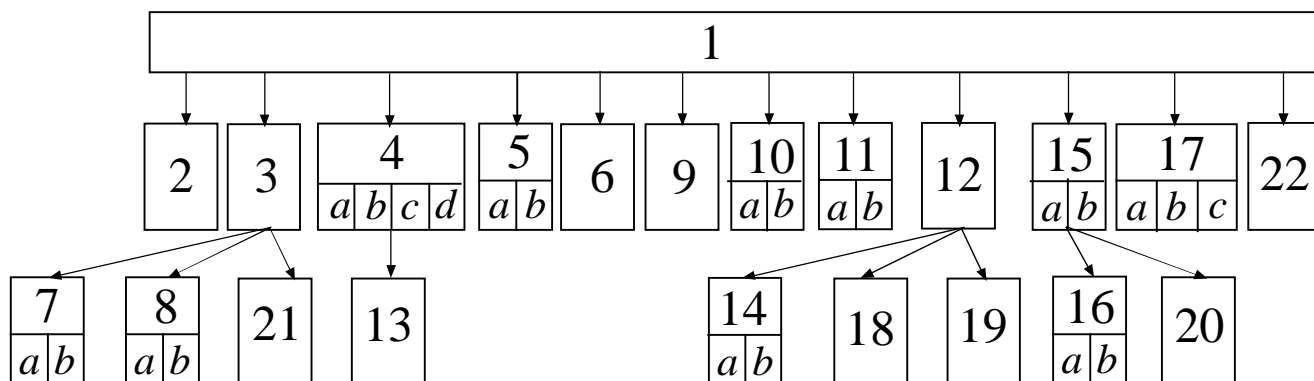
- (1) slightly wet; damp;
- (2) suggestive of the presence of liquid (*a moist sound*);
- (3) tearful.

Як видно зі схем, структурний тип полісемії прикметників не залежить від їх приналежності до певної семантичної категорії. Складніші моделі внутрішньослівних відношень прикметників семантичної категорії “Дотикові відчуття” є наслідком збільшення індексу полісемічності, тобто кількості значень у семантичній структурі слова. Так, у структурі прикметника **hard**, що має 22 значення, спостерігається радіально-ланцюжкова полісемія, що видно з нижченаведеної схеми:

- (1) not easily dented, pierced, cut, or crushed; resistant to pressure; firm and unyielding to the touch; rigid; solid and compact;
- (2) having firm muscles; in good bodily trim; vigorous and robust;

- (3) showing, or done with, great force or strength; powerful; violent; vigorous (*a hard blow*);
- (4) demanding great physical or mental effort or labor; fatiguing; difficult; specif., *a*) difficult to do (*hard work*), *b*) difficult to understand, explain, or answer (*a hard question*), *c*) difficult to deal with; not easily managed or controlled (*a man hard to live with*), *d*) firmly fastened or tied (*a hard knot*);
- (5) *a*) not easily moved; unfeeling; callous (*a hard heart*), *b*) unfriendly; hostile (*hard feelings*);
- (6) practical and shrewd or calculating (*a hard customer*);
- (7) *a*) firm or definite, esp. in an aggressive way (*a hard line in foreign policy*), *b*) undeniable, reliable, or actual (*hard facts*);
- (8) causing pain or discomfort; specif., *a*) difficult to endure; trying; exhausting (*a hard life*), *b*) harsh; severe; stern (*a hard master, hard words*);
- (9) very cold, stormy, etc.; inclement (*a hard winter*);
- (10) *a*) harsh, stiff, and wiry (said of fibers or cotton), *b*) having no nap (said of a finish for fabric);
- (11) *a*) clearly defined or having sharp contrast; distinct (*hard outlines*), *b*) too clear, bright, or penetrating to be pleasant (*a hard light*);
- (12) having in solution mineral salts that interfere with the lathering and cleansing properties of soap, corrode metals, etc.: said of water;
- (13) energetic and persistent; steady and earnest (*a hard worker*);
- (14) *a*) fermented; alcoholic (*hard cider*), *b*) containing a relatively high percentage of alcohol; strong (*hard liquor*);
- (15) *a*) of metal, not paper, *b*) of currency or coin, not credit, said of money;
- (16) *a*) that can be exchanged for gold or silver, *b*) that is readily accepted as foreign exchange: said of certain currencies;
- (17) *Phonet.* *a*) designating *c* sounded as in *can* or *g* sounded in *gun* (*a hard g*), *b*) voiceless, as the sound of *s* in *sin*, *c*) not palatalized, as certain consonants in Slavic languages: not used in these ways as a technical term by phoneticians;
- (18) *Agric.* high in gluten content (*hard wheat*);
- (19) *Chem.* not easily biodegradable: said of detergents and pesticides;
- (20) *Commerce* high and stable: said of a market, prices, etc.;
- (21) *Mil.* heavily fortified, as an underground installation (*a hard base*);
- (22) *Radiology* of high penetrating power: said of X-rays.

Аналізуючи внутрішньолексемні зв'язки багатозначних слів, необхідно звернути увагу на те, якою є глибина моделі, тобто яким може бути максимальне віддалення похідного значення від вихідного.

Із графічних зображень слів **lucky** та **moist**, що мають радіальну полісемію, видно, що в подібних словах є тільки один крок деривації (один такт); у той час як у слові **hard**, що має радіально-ланцюжкову полісемію, спостерігається наявність кількох кроків деривації (тактів). Тому можна припустити, що при радіально-ланцюжковій полісемії при збільшенні кількості значень кількість тактів також буде зростати.

Наші спостереження також показали, що при ускладненні структури прикметників, обумовленому великою кількістю значень, істотно збільшується ширина моделей. Це пов'язано з тим, що радіальний тип полісемії переважає й у прикметниках із великою кількістю ЛСВ. Так, наприклад, у прикметнику **hard** ширина структури внутрішньослівних зв'язків дорівнює дванадцятьом, а глибина – двом крокам деривації.

Із проведених досліджень ми прийшли до таких висновків:

1. У семантичній структурі прикметників спостерігаються різні типи внутрішньолексемних зв'язків, однак переважає радіальний структурний зв'язок, при якому всі похідні значення виходять із одного (центрального) значення. Радіально-ланцюжковий зв'язок для прикметників менш типовий і характеризується невеликою глибиною структурних моделей внутрішньолексемних зв'язків, але значною шириною (при великій кількості лексико-семантичних варіантів). Ланцюжкове поєднання значень прикметників проявляється дуже рідко. При радіально-ланцюжковій полісемії у міру зростання кількості значень кількість тактів деривації також буде збільшуватися.

2. Структурний тип полісемії залежить не від приналежності прикметника до тієї чи іншої семантичної категорії, а від ступеня полісемічності слова, тобто від кількості лексико-семантичних варіантів у слові. Чим більше ЛСВ, тим складніша структурна модель внутрішньолексемних зв'язків у слові.

3. З іншого боку, якщо врахувати, що прикметники семантичної категорії “Емоції” мають низький індекс полісемічності, а прикметники семантичної категорії “Дотикові відчуття” – високий, то можна припустити, що у перших буде

переважати простий радіальний тип полісемії, а в останніх – складний радіально-ланцюжковий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 1999. – 288 с.
3. Полюжин М.М., Чаварга Я.Н. Степень полисемичности английских имен прилагательных и их семантический статус. // Материалы Международной научной конференции «Форма, значение и функции единиц языка и речи». В трех частях. – Ч. 1. – Минск, 2002.
4. Webster's New World College Dictionary. – 3rd Edition. – MACMILLAN, USA. – 1995. – 1600 p.